

УДК 165+168

ФУНДАМЕНТАЛЬНА ОНТОЛОГІЯ М.ГАЙДЕГГЕРА ЯК ПОШУК АЛЬТЕРНАТИВИ НАУКОВОМУ МЕТОДОЛОГІЗМУ

Ірина Кухта

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Розглянуто кризу наукового методологізму в ХХ ст., яка зумовлена розвитком некласичної науки. З'ясовано, що поняття методу тісно пов'язане із суб'єкт-об'єктною дихотомією, яка лежить в основі теорії пізнання, починаючи з Декарта. Фундаментальна онтологія М.Гайдеггера, в якій подолано цю дихотомію, розглядається як основа для розширення методичної бази сучасної епістемології.

Ключові слова: метод, суб'єкт-об'єктна дихотомія, онтологія.

Філософія має вимагати від науки і методу, щоб вони пізнавали свою частковість у цілому людського існування і його розумності.

Г.-Г. Гадамер

Перед сучасною епістемологією щоразу постає питання про співвідношення таких вузлових категорій, як істина та метод. Стан розвитку наукової думки в ХХ ст. надав ґрунт для постановки запитання: чи забезпечує строгий науковий метод адекватність пізнання реальності? Справді, чи не настав час по-новому осмислити поняття реальності, а з ним і поняття методу пізнання, врахувавши розширення сфери пізнавального досвіду внаслідок розвитку некласичної фізики та зважаючи на досвід саморефлексії гуманітарних наук? Обмеженість поняття методу, успадкованого теорією пізнання ще від Декарта, очевидна. Підґрунтям для альтернативи науковому методологізму є, на нашу думку, фундаментальна онтологія Мартіна Гайдеггера.

Декарт був першим серед тих, хто послідовно проводив думку про те, що задля здобуття істини необхідний правильний метод як певний набір правил для дисципліни розуму, слідування яким забезпечить незалежний від будь-яких суб'єктивних привнесень результат. Однак поняття методу, яким керується філософія, а з нею і наука, починаючи з епохи Нового часу, виникло не в безповітряному просторі, воно імплікує певну гносеологічну парадигму, що включає в себе, зокрема, припущення про суб'єкт-об'єктну дихотомію, яка лежить в основі пізнавального процесу. Подібне припущення

сформувався на ґрунті уявлення про свідомість як певну субстанцію, рефлексивно звернену на себе, яка (*reflexio* – з лат. звертати назад) віднаходить у собі деяку аподиктичну точку і з неї розгортає процедуру дедукції, яка, на думку Декарта, “ніколи не може бути неправильно здійснена розумом, навіть у край нерозсудливим” [1, с.81]. Таким чином, гарантом пізнання є максимальна прозорість суб’єкта для самого себе, його здатність до саморефлексії. Те, що пізнається, має значення тільки як об’єкт, тобто те, що протистоїть суб’єкту в свідомості: “Сущє є лише те, в чому суб’єкт, в смислі свого представлення може бути впевнений. Істинне є лише забезпечене, достовірне. ... Тому для забезпечення істини як достовірності наперед в сутнісному сенсі є необхідний під-хід, випереджаюче забезпечення. “Метод” набуває тепер метафізичної ваги, ніби виваженої в самій істоті суб’єктивності” [2, с.132].

Які наслідки мало таке розуміння методу для подальшого розвитку європейського світогляду і науки? Чи не звузило воно пізнавальної проблематики, адже безсумнівний успіх європейської науки у “підкоренні сущого” змінився з часом кризою основ наукового знання. Наприкінці ХХ ст. Едгар Морен зазначав: “... Криза основ наукового знання поєднується з кризою основ знання філософського, причому одна й друга зливаються в онтологічну кризу Реальності, що поставила нас перед “проблемою проблем [...] яку являє собою криза основ думки” (П’єр Корнер). Буття перетворилося на мовчанку або чорну провалину. Логіка виявилася розколотою. Рациональний розум непокоїться, звертається до себе із безліччю запитань. Фундаментальна невизначеність притаїлася за всіма локальними певностями. Ніякого підмурку визначеності. Ніякої основоположної Істини” [3, с.255].

Причиною такого стану речей є те, що у ХХ ст. у зв’язку зі стрімким розвитком неklasичної науки, особливо фізики, зазнає дискредитації ідея строго наукового методу, застосування якого можливе тільки у разі чіткого розділення суб’єкта й об’єкта дослідження. Окрім цього, у науці пізнання ніколи не входить у безпосередній контакт із самою реальністю, а завжди через посередництво певних абстракцій та ідеалізованих схем, тому наука завжди бачить цю реальність у світлі певних теоретичних конструкцій. Умовою їх використання є те, що ними оперує суб’єкт і свідомо скеровує їх у бік об’єкта. Зокрема, класична фізика оперує такими ідеалізованими об’єктами, які носять “точковий характер”: точка-місце, точка-імпульс, точка-маса, всі варіанти змін і перетворень об’єкта, таким чином, закладені відносно його деякої ідеальної “точкової сутності”. Однак у квантовій механіці таке точкове представлення об’єкта неможливе. Неможливість зафіксувати одночасно масу та імпульс мікрооб’єкта, а також вплив засобів спостереження на мікрооб’єкт, свідчать про розмивання чітких граней між суб’єктом і об’єктом та про зростаючий вплив суб’єкта на об’єкт.

Як наслідок, отримані в ході певного експерименту дані набувають значення радше як деякий смисл, що підлягає інтерпретації і який не може

бути вписаний у чіткі пояснювальні схеми. Тому вважається, що сучасне наукове дослідження спрямоване не на типовий експеримент з об'єктом, а на осмислений (герменевтичний) модельно-теоретичний експеримент. “З точки зору герменевтики, сучасна фізична теорія є системою планківсько-мовних гіпотез, які є підґрунтям мислення про “стаціонарний” Всесвіт як про знайдений за смыслом, а не емпірично встановлений факт. У цій системі Всесвіт спочатку теоретично створюють як фізично-мовний текст, написаний за допомогою планківських величин, а потім його розглядають як об'єкт тлумачення та розуміння. При цьому елементи планківської мови (“слова”) як знаки, що підлягають тлумаченню, вказують на “речі”, предмети та на об'єктивні відношення між ними (процеси), які розкриваються шляхом інтерпретації й пов'язують Всесвіт в одне зрозуміле ціле”[4, с.93]. Стосовно смислу, як відомо, неможливо застосувати жодні засоби об'єктивації, звідки й виникає потреба в пошуку можливої альтернативи науковому методологізму, оскільки смисл потребує інтерпретації та розуміння, які обумовлені кінечністю людського пізнання та існування. За розумінням смислу для людини знаходиться дещо таке, що вона відстоює і що має для неї цінність як для істоти, що живе та облаштовує певне середовище. Сама етимологія слова “розуміння” у німецькій мові відбиває цю особливість: вираз “verstehen” означає “стояти навколо цього”, “стояти перед цим” (darium herum stehen, davor stehen), а вираз “bin” (бути) пов'язаний з “bei” (при) й означає “я перебуваю при...” У зв'язку з цим сучасний науковий дискурс часто посилається на необхідність герменевтичної рефлексії стосовно фізичного знання, і герменевтична онтологія Мартіна Гайдегера може слугувати підґрунтям нового підходу у вирішенні цього питання.

Розглянемо ще один аспект проблеми, яка в ХХ ст. спонукала філософів говорити про необхідність пошуку нової “онтології”, адже ідея застосування строгого наукового методу вичерпала себе не лише в природничих науках, а й у сфері гуманітарних досліджень. Це стало зрозумілим після того, як зазнала невдачі спроба Вільгельма Дільтея на початку ХХ ст. побудувати методологію гуманітарних наук, використовуючи герменевтику як метод їх дослідження. Дільтей спробував доповнити кантову критику чистого розуму критикою розуму історичного, він намагався зробити це з позиції історичної свідомості, яка відображає кінечність людського існування та духовних формоутворень. Запропонований Дільтеєм метод розуміння, що передбачав “вживання” у зміст минулого чи якогось конкретного історичного передання, передбачав відповідь на запитання, з яких позицій воно повинно відбуватися. Якщо з позиції дослідника, то при цьому нівелюється безпосередність змісту самого передання, якщо ж намагаються схопити власне значення історичної події, то не враховується позиція та інтерес сучасності, яку представляє дослідник. Історична свідомість, як і будь-яка свідомість взагалі, на думку Гадамера, володіє структурою рефлексивності. З цього випливає, що при підході до вивчення

історичної свідомості має місце рефлексивне відношення “свідомість-предмет”, при якому свідомість, згідно з описаною Гегелем у “Феноменології Духу” схемою, знімає в собі це протиставлення, “інаковість” предмета нівелюється на користь свідомості суб’єкта. “Формальна особливість рефлексійної філософії, – зазначав Гадамер, – саме у тому й полягає, що не може бути ніякої позиції, що не була б уключена до рефлексійного руху самосвідомості, спрямованого до себе самого. Метушня навколо непосредності – чи то непосредність тілесної природи, чи непосредність іншого “Ти” з його претензіями, чи непроникна фактичність історичного випадку ... – постійно спростовує саму себе, оскільки вона сама становить не непосредне ставлення, а дію рефлексії”[5, с.319].

Дільтей зіткнувся з проблемою несумісності застосування логіко-методологічних процедур для гуманітарних досліджень, оскільки в цьому випадку суб’єкт і об’єкт належать одному нерозчленованому цілому – процесу життя. Застосування принципів рефлексійної філософії привело Дільтея до засад ідеалізму, на кшталт гегелівської системи абсолютного ідеалізму. Оскільки “теоретико-пізнавальне картезіанство” Дільтея мало характер методичного мислення, властивого науці, воно наочно засвідчило, “наскільки актуальне завдання адекватнішого опису досвіду, що практикується в науках про дух, та об’єктивності, якої вони досягають” [5, с. 226].

Отже, розвиток природничих і гуманітарних наук у ХХ ст. в цілому засвідчує “методологічну стурбованість” сучасної епістемології і ставить проблему пошуку альтернативи науковому методологізму, який би не спирався на суб’єкт-об’єктну схему пізнання, адже думка про те, що існує об’єктивна реальність, незалежна від суб’єкта, остаточно спростована наукою. Про це свідчить, зокрема, принцип антропності, який своїм формулюванням нагадує принцип герменевтичного кола. Суть принципу антропності полягає в тому, що ми спостерігаємо наш світ таким, як він є, оскільки лише в такому світі може існувати спостерігач, який схожий на нас. Нова онтологія повинна була б врахувати, що обов’язковим смисловим елементом суджень про реальність є образ людини-спостерігача.

Натомість пануюча до цього часу наукова методологія не допускала привнесення суб’єктивних моментів до світу досліджуваних речей. Щоб отримати достовірну наукову картину природи, треба було виключити фактор спостерігача в експерименті. Навколишній світ також вважався недостовірним, тобто таким, що не підлягає обчисленню і не вкладається в жодну пізнавальну схему.

Позиція Гайдеггера в цьому питанні є прямо протилежною. На його думку, наукова картина природи – це складна абстрактна конструкція, яка не має прямого відношення до опису реального стану речей. Іншими словами, автентична картина світу і наукова картина природи не збігаються. Ця теза здається особливо слушною, якщо пригадати положення представника

постпозитивізму Файрабенда про те, що прийняття теорії детермінує спосіб сприймання явищ, тобто немає досвіду, який би не був теоретично навантажений, а отже, немає гарантії, що ми пізнаємо дійсність такою, як вона є. Ще на початку ХХ ст. засновник феноменологічного напрямку філософії і вчитель Гайдегера Едмунд Гуссерль також вважав, що причиною кризи європейських наук є обмежене поняття досвіду, яким оперують природничі науки, оскільки воно не пов'язане зі сферою буттєвого смислу людини. Вчені вивчають суворі причинні зв'язки між речами та "об'єктивні" закони природи, але, за Гайдеггером, зрозумілим може бути лише те, що можна зустріти, тоді як закони природи і причинні залежності людина в чистому вигляді ніколи не зустрічає. Гайдеггер не заперечує фундаментальне значення досліджень Декарта для становлення математичного природознавства, однак зазначає, що "...якщо їх розглянути в контексті всезагальної теорії реальності світу, то виявиться, що саме вони поклали початок фатальному звуженню цієї проблематики, не подоланому і по цей день" [6, с.192]. Відомо, що класична механіка Ньютона була математико-фізичною, де ідеал точності та доказовості полягав у застосуванні аксіоматичного методу геометрії до опису фізичної реальності. Відповідно, пізнати в світі у власному сенсі можна було лише те, що допускало математичні визначення. Відправною точкою досліджень Декарта була, на думку Гайдегера, ідея простору як протяжності, що виступало умовою його пізнаваності за допомогою певної форми пізнання – такої як чуттєвість, розсудок, які, відповідно, виростають у контексті антропологічної дефініції людини як *homo animal rationale*. Отже, в питанні про реальність світу існує первинна орієнтація на світ як природу, а саму вихідну даність світу ми не можемо досягнути безпосередньо і без зусиль.

Для подолання цієї обмеженості Гайдеггер будує нову онтологію – фундаментальну, яку він також називає "герменевтикою у власному значенні слова" [7, с.37], що передбачає "тлумачення буття присутності" (у інших випадках німецьке *Dasein* ми перекладатимемо терміном тут-буття). *Dasein* – новий принцип впорядкування світу. Побудова будь-якої методології передбачає виділення суб'єктивності, що скеровує пізнавальні зусилля у бік "предмета-у-собі" (об'єкта). Для цього в свідомості віднаходять аподиктичну точку (*Cogito* – у Декарта, трансцендентальна апперцепція – у Канта), з якої відбувається розгортання дедуктивного процесу та яка дозволяє ототожнювати внутрішній план рефлексії із зовнішнім планом діяльності. Гайдеггер, виявивши, що в усій трансцендентальній традиції інстанція самосвідомості позбавлена буттєвого статусу, тобто питання про існування світу об'єктивних речей "провисає в повітрі", замінює поняття самосвідомості поняттям тут-буття. Фундаментальною конституцією тут-буття є буття-в-світі, це означає, що для нього питання про статус зовнішньої реальності вже вирішено: реальність світу дається безпосередньо разом із самим тут-буттям, у вигляді його буття-в-світі. Як наслідок такого підходу,

вирішується одвічна гносеологічна проблема – про процес переходу із внутрішньої сфери суб'єкта у зовнішню сферу об'єкта. Пізнання ж як спосіб буття-в-світі є далеко не вихідним, а тільки фундованим способом відношення до дійсності, який базується на непізнавальній діяльності, оскільки первинними є налаштованість та розуміння. Тут-буття існує розуміючи: “До буття тут-буття, оскільки воно є буття-в-світі, належить те, що воно дозволяє своєму світові постати перед ним. Сам цей дозвіл світові постати перед собою – згідно свого способу буття в первинному модусі турботи – існує способом *розуміння*. Корелятом цього розуміння, що спрямовує турботу, є те, на чому затримується турбота...” [6, с.219]. Тому буття суцього відкрите людині у співвіднесеності з її намірами та можливостями, а не в чистому незацікавленому спогляданні: “підручність” первинніша «наявності», а смисл буття відкривається як турбота, а не як реальність. Таким чином Гайдеггер усуває із теорії пізнання суб'єкта, якому в пізнавальних актах відкривається реальність. Гайдеггер не заперечує значення пізнавальної діяльності людини, але намагається встановити, чим є об'єкти, не обмежуючи їх тлумачення тільки як суцього. Його остаточна мета – дослідити буття як істину, тобто показати, що насправді суще існує постільки, поскільки являється тут-буттю. Такий підхід одночасно розширює розуміння проблеми істини, виявляючи обмеженість традиційної концепції істини, що бере свій початок від Арістотеля і має таке визначення: істина – це відповідність знання про річ самій речі або збіг поняття із самим мислимим об'єктом. Подібне визначення істини вказує на її статичний характер, відповідно до чого висловлювання оголошується своєрідною “оселею” істини. Для Гайдеггера ж “..пізнання може бути істинним – володіти специфічним предикатом істинності – лише тому, що істина являє собою не стільки властивість пізнання, скільки буттєву особливість самого ось-буття” [6, с.175]. Тому знання в концепції Гайдеггера має значення не як довершене уможлядне підтвердження, а як усвідомлення відносності щодо прихованої сутності. Істина збігається з буттям, вона існує постільки, поскільки дає себе явити людині (істина – це неприхованість). Час у цьому контексті розглядається як необхідна умова осягнення феноменів, оскільки він є горизонтом, де суще усвідомлюється як таке, що виринає з Ніщо, тобто відсутності. Усвідомлення часу – виключно людська здатність, тому істина, передусім, являє собою буттєву особливість самого Dasein, і це фундує її можливість виступати також характеристикою пізнання. І хоча об'єкти продовжують визначатися як проти-лежні (в свідомості суб'єкта), однак їх сутності не є застиглими формами, а істина є не схемою, вона передбачає участь людської екзистенції для процесу явлення феноменів. “Пропозиція Гайдеггера становить гносеологію, яка досліджує пізнавальні можливості суб'єкта поза умовним позначенням сутностей-понять...” [8, с.158].

Отже, які можливості дає нам фундаментальна онтологія Гайдеггера для подолання однієї спрямованості теорії пізнання на науковість і

пов'язану з нею експансією методичного стилю мислення? Головне досягнення фундаментальної онтології Гайдеггера полягало в подоланні суб'єкт-об'єктної дихотомії, що панувала в традиційній теорії пізнання і з якої випливала можливість застосування методу для дослідження "спроєктованих" у межах цієї опозиції сущих, а, отже, й уможливило "до жаху рішучу обробку дійсності"[2, с.244], оскільки наука завжди розглядає дійсність як предметно протиставлену суб'єкту, що й дає змогу піддавати її "обробці". Гайдеггер намагається говорити не про "схоплення об'єктів суб'єктом, а про "зустріч" одного буття (Dasein) з іншими (Seiendes). Тоді зникає саме поняття свідомості, а разом з ним і поняття незалежної від нього існуючої "в собі" природної реальності, оскільки існує лише одна реальність – буття в його різноманітних формах. До осмисленого в такий спосіб буття неможливо застосувати жоден метод пізнання, оскільки воно складає нерозчленоване ціле, до якого належать і той, хто пізнає, і те, що пізнається. Безперечно, слушною є теза Гадамера про те, що "...ні універсалізм фізики, ні універсалізм біології не мають права заперечувати притаманну їм відносність існування. Фізика й біологія мають у цьому стосунку однаковий онтологічний горизонт, який їм як наукам годі переступити" [5, с.417]. Гадамер твердив, що претензії науки на пізнання в-собі-буття є безпідставними, оскільки воно завжди співвідноситься з тим покладанням буття, що містяться в самій постановці їх запитань. Мова повинна йти про цілісне ставлення людини до світу, бо будь-яке протиставлення сфері суцього у формі предметності веде до панування над нею. А справжнє покликання науки полягає, за Гайдеггером, "...не в збиранні та впорядкуванні знань, а в розмиканні, що кожен раз заново досягається, всього простору істини природи та історії" [2, с.26]. Весь простір істини належить буттю, до якого належить також і людина, і онтологія Гайдеггера побудована якраз із урахуванням цього моменту.

XX ст. засвідчило, що метод не завжди гарантує істину, тому немає сенсу шукати "привілейовані репрезентації" (Рорті). У зв'язку з цим все впевненіше на арену епістемології виходять герменевтичні концепції реальності, адже, за визначенням Гадамера, "герменевтичний характер носить те знання, в якому знаючий не протистоїть предмету, а втягнутий в нього" [5, с.431].

-
1. *Декарт Р.* Сочинения в 2 т. Т. 1. М.: Мысль, 1989..
 2. *Хайдеггер М.* Время и бытие. Статьи и выступления. М.: Республика, 1993.
 3. *Морен Е.* Метод–3. Як пізнати знання // Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки. К.: Основи, 1998. С. 253 – 255.

4. *Кравченко О.* Герменевтика і фізичне знання // *Філософська думка*, 1999. №5. С. 82 – 101.
5. *Гадамер Г.-Г.* Істина і метод. Основи філософської герменевтики. Т. 1. К.: “Юніверс”, 2000.
6. *Хайдеггер М.* Прологомены к истории понятия времени. Томск: Водолей, 1998.
7. *Хайдеггер М.* Бытие и время. М.: AD MARGINEM, 1997.
8. *Янарас Христос.* Нерозривна філософія. К.: Основи, 2000.

M. HEIDEGGER'S FUNDAMENTAL ONTOLOGY AS A SEARCH OF SCIENTIFIC METHODOLOGIZM'S ALTERNATIVE

Iryna Kukhta

*Ivan Franko National University of Lviv
st. Universytetska 1. Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.*

The article is dedicated to the analysis of the scientific methodologizm's crisis in the XX-th century because of the unclassical science's development. The author bases that the conception of the method is closely connected with the subject-object opposing that is lying in the basis of the theory of cognition beginning with Descartes. M. Heidegger's fundamental ontology overcomes this opposing. That is why it may be considered as a foundation for the widening of the methodological basis of the contemporary epistemology.

Key words: method, subject-object opposing, ontology.

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2001

Прийнята до друку 14.11.2001